

te verkrijgen. Typisch blijkt dit uit het besluit van 11 Augustus 1803, dat de staat, zoolang artikel 12 van de wet van 1801 niet zou zijn uitgevoerd, als van ouds de reiskosten enz. voor de synodale en klassicale vergaderingen, zelfs over het afgelopen jaar 1802 zou vergoeden, mits aan het staatsbewind toestemming werd gevraagd tot het houden der jaarlijksche synodale vergaderingen en dit daarop vertegenwoordigd zou zijn door één of twee commissarissen-politiek. Geheel in overeenstemming met dit standpunt werden de beroepen door de kerkeraden weder ter approbatie aan de vroedschap medegedeeld; werd het eeregestoelte in de kerken der hervormden voor regenten van staat en stad hersteld en het collatie-recht hernieuwd. Van zijn kant beveelt het staatsbewind weder de plechtige viering van den Zondag; den 2^{en} Maart 1803 wordt weder een algemeene dank- en bededag gehouden. Zoo zocht en vond men elkander weder. En het was voor de kerk voordeelig dat zij eenerzijds van artikel 13 der staatsregeling van 1801 kon gebruik maken, zoodat zij de kerkgebouwen, die zij bijna nergens had afgestaan, kon behouden, en anderzijds het voor haar nadeelige artikel 12 niet werd toegepast, ten gevolge waarvan de staat als voorheen de traktementen van hoogleraren in de godgeleerdheid, leeraren en kerkelijke bedienden bleef uitkeeren. Men kan dan ook de slotsom trekken, dat, wat de verhouding van den staat tot de hervormde kerk betreft, de practijk lijnrecht inging tegen de beginselen van de staatsregeling van 1801.

HOOFDSTUK III.

Toenemende inwerking van den napoleontischen geest op de verhouding van staat en kerk.

Met toenemende ontevredenheid had Napoleon de verwarring in ons staatsbestuur gadeslagen. Het veelhoofdige bewind, dat zich steeds meer verloor in den strijd om „kleine passieën, kleine jalousieën, kleine personaliteiten en diversie van opiniën”, was onmachtig om iets deugdelijks tot stand te brengen. De innerlijke verdeeldheid sloot behoorlijke samenwerking tusschen de verschillende staatsmachten uit. Napoleon, dat spel moede, besloot dan ook, in het besef zijner keizerlijke macht, Nederland voor het dilemma te plaatsen, of de aanvaarding van een eenhoofdige bestuur of de inlijving van de republiek bij Frankrijk. Zelfs liep hij reeds op de beslissing van het machteloze nederlandsch bewind vooruit door Rutger Jan Schimmelpenninck, die als gezant te Parijs zijn vertrouwen had gewonnen, den 2^{en} September 1804 naar Keulen te ontbieden en van hem te eischen, dat hij zich aan het hoofd der bataafsche zaken zou plaatsen. Hij dreigde hem in dat onderhoud een einde te zullen maken aan het bestaan der republiek, indien hij bedankte. Spoedig daarna nam Schimmelpenninck dan ook, na

zich van de goedkeuring van het staatsbewind te hebben verzekerd, onder zekere voorwaarden, die het welzijn van het land bedoelden, de opdracht van den keizer aan. Daarop werd te Parijs, in overleg met Napoleon, de nieuwe staatsregeling in gereedheid gebracht; het staatsbewind nam het ontwerp aan; het wetgevend lichaam deed enkele dagen daarna hetzelfde; de volksstemming verleende daaraan hare sanctie en den 26^{en} April 1805 werd de nieuwe „staatsregeling des Bataafschen Volks” door het staatsbewind geproclameerd. Den 29^{en} April trad de nieuwe grondwet in werking en aanvaardde Schimmelpenninck zijne functie als raadpensionaris der bataafsche republiek.

Rutger Jan Schimmelpenninck, den 31^{en} October 1765 te Deventer geboren, behoorde als jong advocaat te Amsterdam in 1787 reeds tot de toonaangevers in de patriottische partij, die vooral streden voor de bevestiging van den invloed van het volk op de regeering. Aan den eenen kant wenschte hij niet tot de aristocraten te worden gerekend, voor wie besnoeiing van de macht van den stadhouder en bevestiging van eigen invloed, desnoods ten koste van het volk, de hoofdzaak hunner staatkunde was. Maar aan de andere zijde wilde hij ook niets weten van de dol-driftige democratie en het fanatieke unitarisme van mannen als Vreede en Valckenaer. Volgens hem moesten langs geleidelijken weg hervormingen in het staatsbestuur worden ingevoerd. De stadhouder moest daarbij een sterke positie behouden, hoewel hij omringd moest zijn door raadsliden, zonder wier voorkennis hij niet mocht handelen. De aristocratie moest, naar zijne meening, een invloedrijke rol blijven spelen, mits zij zich deze door kennis en geschiktheid waardig maakte.

Door dit gematigd standpunt oefende hij, zoowel in Amsterdam als mede-leider der patriottische partij, als in den Haag in zijne kwaliteit van lid der nationale vergadering in 1796 een grooten invloed uit. Vooral kwamen hem daarbij zijne gevatheid en wel-sprekendheid te stude. Zijne korte rede, die hij, bij de beraadslagingen in genoemde nationale vergadering, over de scheiding van staat en kerk hield, en die, om strijd geprezen, ook voor het resultaat der discussies beslissend was, levert daarvan onder meer het sprekend bewijs. Het was dus niet te vreezen, dat Schimmelpenninck, die er destijds met zooveel nadruk op had aangedrongen, dat men, roemende in de vrijheid, op zijn beurt geen onderdrukker zou worden, en dit toegepast had op de verhouding van den staat ook tot de hervormde kerk, haar moeilijkheden in den weg zou leggen. En dat te minder, nu er een geest van reactie aan het opkomen was en men meer waarde aan den christelijken godsdienst voor het maatschappelijk en staatkundig leven begon te hechten dan het geval was in de dagen van 1796 en 1798. Ook Schimmelpenninck bleek met die strooming mede te gaan en toonde dit, vooral ten aanzien van de hervormde kerk, duidelijk. De groote macht, die

hem als raadpensionaris bij de staatsregeling van 1805 in kerkelijke zaken was geschonken, heeft hij mede dienstbaar gemaakt aan den bloei dier kerk, wier groote beteekenis voor het godsdienstig leven van ons volk hij gaarne erkende.

De zoeven genoemde staatsregeling van 1805 was, in zake de regeling van de verhouding van den staat tot de kerk, sober. Aan de nieuwe bepaling van artikel 13 herkennen wij den napoleontischen geest. „Leeraren van eenige Godsdienstige Gezindheid zijn niet verkiesbaar tot eenige Posten van Politiek Bestuur”. De door Napoleon geëischte eenhoofdigheid van bestuur wordt ook, ten aanzien van de kerkgenootschappen, vastgelegd in de slotbepaling van artikel 51 : „De Raadpensionaris is belast met de Hooge Politie in de geheele Republiek, zoowel in burgerlijke als kerkelijke zaken”. Het voornaamste artikel, met betrekking tot de verhouding van staat en kerk, namelijk artikel 4, is, om de handen der overheid zoo weinig mogelijk te binden, zeer vaag gesteld. Het luidt : „Er bestaat geene heerschende Kerk. Het Gouvernement verleent gelijke bescherming aan alle Kerkgenootschappen, binnen dit Gemeenebest bestaande. Het handhaaft dezelve bij de ongestoorde uitoefening van hunne kerkelijke Instellingen, geschikt ter verbreiding van Godsdienstige beginselen en goede zeden, mitsgaders tot handhaving der goede orde. Het neemt de noodige maatregelen, welke de bijzondere omstandigheden van deze Kerkgenootschappen, met betrekking tot de openbare rust en algemeene welvaart, vereischen”.

In dit artikel wordt allereerst nog eens weder uitdrukkelijk, evenals in de vorige grondwetten, gelijke bescherming aan alle kerkgenootschappen van de zijde van het Gouvernement verzekerd. Die verzekering wordt als het ware ingeleid door de korte formule : „Er bestaat geen heerschende Kerk”. Dan wordt de handhaving van de ongestoorde uitoefening van al die kerkelijke instellingen toegezegd, welke bestemd zijn tot een drievoudig doel : *a* verbreiding van godsdienstige beginselen ; *b* verbreiding van goede zeden ; *c* handhaving der goede orde. Onder deze instellingen zijn zoowel de gewone eerediensten als de processies begrepen. En eindelijk neemt het Gouvernement — en hier is een zeer ruim veld van bespiegeling — de noodige maatregelen of stelt het al die verordeningen vast, welke niet alleen met betrekking tot de openbare rust, maar ook met betrekking tot de algemeene welvaart door de bijzondere omstandigheden der kerkgenootschappen worden geëischt. Van deze laatste zinsnede liet zich in de practijk alles maken. Wij noemen slechts één voorbeeld. Men zou geneigd zijn te meenen dat het rijk ophield met de uitkeering van traktementen en in het algemeen met het verstrekken van geldelijken steun aan de kerkgenootschappen, omdat noch in dit artikel noch elders in deze staatsregeling daarvan iets wordt gezegd. Maar daartegenover staat dat de bepaling, krachtens welke *bijzondere omstandigheden* van de kerkgenoot-

schappen den inhoud der te nemen maatregelen zouden beheerschen, de mogelijkheid openliet om b.v. de hervormde kerk, vanwege haar geheel eenige positie in ons volksleven, in bijzonder gunstige geldelijke positie te brengen. Zeer goed viel dit standpunt uit het oogpunt van „openbare rust” en „algemeene welvaart” te verdedigen. Ook kon uit deze woorden even goed het recht der overheid om een verschillend toezicht op de kerkgenootschappen uit te oefenen, naar gelang van hunne bijzondere omstandigheden, worden afgeleid, zoodat b.v. de roomsch-catholieke kerk anders behandeld werd dan de protestantsche kerken. In elk geval bleek reeds spoedig, dat de vaagheid van uitdrukking de overheid vrijliet om zoowel ten aanzien van den geldelijken steun als van het toezicht de regelingen te treffen, die zij wenschelijk achtte, en in het algemeen beginselen, in zake de regeling van de verhouding van staat en kerk, in toepassing te brengen, die deze tijd eischte.

De man, die in het bijzonder voor dat werk werd aangewezen, was Hendrik van Stralen. Na de ontbinding van den raad van binnenlandsche zaken was hij tot secretaris van staat voor die zaken benoemd. Als zoodanig was hij tevens belast met het beheer der zaken van den eeredienst. Den 2^{en} Mei 1805 had hij zijn ambt aanvaard en met behulp van zijn uitnemenden eersten commies, den later zoo goed bekenden J. D. Janssen, terstond drie belangrijke kerkelijke zaken ter hand genomen, namelijk de kwestie der geschillen in Brabant over de kerkgebouwen, de betalingen der leeraren en bedienden van den godsdienst en de regeling van de betrekkingen van den staat op de onderscheidene kerkgenootschappen. Wat het eerste vraagstuk betreft, wenschte hij een einde te maken aan de voortdurende kwesties over het bezit van kerken, pastorien en kerkelijke goederen, die uit de bepalingen der staatsregeling van 1798 tusschen roomschen en hervormden in Brabant voortvloeiden. Hij benoemde daartoe eene commissie van vier ter plaatse goed bekende en kundige mannen, twee roomschen en twee gereformeerden, die hem over de wijze van afdoening dezer zaak zouden moeten adviseeren. Die vier personen waren: Mr. P. Verhoyzen en Mr. P. E. de la Court, leden van het departementaal bestuur van Brabant, Mr. J. van Heurn, lid van den raad van financiën in Brabant, en Mr. H. Bouwier, advocaat in 's Hertogenbosch. Het is te betreuren dat deze commissie zoo traag werkte. Meermalen moest zij tot het indienen van haar rapport worden aangemaand — en ten slotte liep de geheele zaak vast door de troonsbestijging van koning Lodewijk.

Het tweede onderwerp, dat een punt van ernstige overweging voor den nieuwen secretaris van staat uitmaakte, was de bezoldiging van de leeraren en bedienden van den godsdienst. Sinds lang was er geklaagd over onregelmatigheid in de betalingen aan de hervormde predikanten en de geringe traktementen van velen hunner. Ten einde hierin verbetering te brengen, zonder evenwel 's lands

financiën te veel te bezwaren, was van Stralen bedacht op vermindering van het aantal predikanten, waar dit zonder nadeel kon geschieden. Ter beoordeeling van dit laatste werd een onderzoek naar den staat van alle hervormde gemeenten ingesteld ¹⁾. Met behulp van de ingekomen tabellen werden algemeene bepalingen ontworpen en voorloopige rapporten ten aanzien van Zeeland, Gelderland, Utrecht, Friesland en Drente samengesteld, waarvan de bedoeling was „zoodanig eenen verbeterden en op billijke gronden gevestigden proportionelen eenparigen cynosure daartestellen, als waardoor in de gevolgen en 't gemeene land en de stedelijke en plaatselijke kassen of andere fondsen bevoordeeld en het lot van de Geestelijken verbeterd zouden kunnen worden”.

In de derde plaats hield van Stralen zich bezig met het vraagstuk van den invloed van het gouvernement op de aanstelling en de demissie van leeraren in den godsdienst. Zijn aanvankelijk oordeel luidde dat die invloed zich ten aanzien van anderen dan gereformeerden en roomsch-catholieken niet verder behoefde uit te strekken dan eene bloote admissie. Wat echter deze twee groote kerkgenootschappen betreft, diende, voor zooverre hunne leeraren op de eene of andere wijze door den staat werden bezoldigd, die invloed van den staat nauwkeurig te worden omschreven. Ditzelfde gold volgens hem gemeenten, waar het gouvernement in de plaats was getreden van hen die vroeger het collatierecht hadden.

Ook had van Stralen, als secretaris van staat, een zeer werkzaam aandeel aan het ontwerp ter zake van heerlijke rechten en titels, dat

¹⁾ De vragen, aan de verschillende gereformeerde gemeenten gedaan, luiden aldus : 1e. Het getal der zielen, welke hunne gemeente bevat, daaronder begrepen die der Combinatien tot eene standplaats behoorende, mitsgaders hoe vele Ledematen zich daaronder bevinden, zullende nochtans, wat de groote Steden betreft, eene ruwe opgave ten dezen voor voldoende gehouden worden. 2e. Het getal der Predikanten, Adjuncten en dienstdoende Proponenten. 3e. De vaste jaarwedden, door deze Predikanten genoten wordende, zoo voor de Hoofdplaatsen, als voor derzelver Combinatiën, mitsgaders alle de inkomsten aan hunne posten verbonden, als pastoriën, huishuur, klassikale en synodale gelden, academie-, school-, en andere kindergelden, of welke benaming dezelve anders zouden mogen dragen. 4e. De fondsen en kantoren, waar uit dit een en ander betaald wordt, of de goederen, waaruit hetzelfde proveniëert, met speciale aanwijzing, of dezelve aan den Lande, de Plaats of de Gemeente zijn competeerende. 5e. Het getal en qualiteit der verder kerkelijke Ambtenaren en Bedienden, als Voorzangers, Voorlezers, Kosteren, Organisten, Katechizeermeesters, Ziekentroosters enz. 6e. De tractementen en emolumenten van alle de opgenoemde kerkelijke Ambtenaren en Bedienden, 7e. De fondsen of goederen, waaruit dezelve inkomsten profluëeren, op dezelfde wijze, als zulks boven bij het 4e lid is aangemerkt. 8e. Het getal der emeriti-predikanten, Predikants-Weduwen en gepensioneerde kerkelijke Bedienden. 9e. De pensioenen en inkomsten bij opgemelde personen genoten. 10e. De fondsen waar uit de betaling derzelve geschiedt.

ter uitvoering van artikel 8 van de staatsregeling van 1805, door hem den 5^{en} September 1805 aan den raadpensionaris werd aangeboden. Na betrekkelijk veel tegenstand, vooral van den staatsraad, werd dit ontwerp door het wetgevend lichaam den 9^{en} Juni 1806 aangenomen. Daarbij werd onder meer bepaald dat de eigenaars van heerlijkheden, die te voren het jus patronatus ecclesiae of het recht tot beroepen van kerkelijke leeraars uitoefenden, voor zoover zij dat bij wettigen titel hadden verkregen, in geval van vacature, dit recht zouden blijven uitoefenen, hetzij door het doen eener keuze uit eene nominatie van zes personen, op te maken door den kerkeraad of de mansleden, hetzij rechtstreeks zonder zoodanige nominatie, alles onverminderd de algemeene beschikkingen nader door de wet vast te stellen ¹⁾.

Ook werden door van Stralen nog enkele bijzondere kerkelijke belangen behartigd. Zoo vroeg hij aan de departementale besturen opgave van hunne usanties met betrekking tot de wijze, waarop emeritaat aan de hervormde predikanten werd verleend, omdat daarbij vele onregelmatigheden voorkwamen. Zoo werd aan de departementale besturen verzocht bij hunne algemeene raming van huishoudelijke onkosten, eene suppletoire petitie te voegen voor de betaling van kerkelijke zaken, voor zooverre de fondsen voor die betaling, door het nieuwe belastingstelsel, waren vervallen.

Uit dit alles blijkt dat de nieuwe secretaris van staat met zijn eersten commies er op uit waren om de kerkelijke zaken van overheidswege op vaster voet te regelen en inzonderheid de belangen der hervormde kerk te behartigen. Maar vooral wordt uit deze handelingen duidelijk hoezeer de verhouding van den staat tot de kerk zich was gaan wijzigen. De waardeering van het werk der kerken nam toe. Doch deze ging gepaard met het streven om, bij geldelijken steun, tevens een zekere mate van toezicht over de kerk te verkrijgen of te behouden.

Uit de veranderde stemming in de hooge regeeringskringen vloeide als van zelf de welwillende ontvangst van onderscheidene verzoeken, die de kerken deden, voort. Dat van de Deputaten der synode van Zuid-Holland om den 9^{en} Juli 1805 in den Haag een zuidhollandsche synode te mogen houden, werd onvoorwaardelijk toegestaan, al was het met behoud van het oude stelsel, krachtens hetwelk door de regeering een commissaris-politiek ter vergadering werd afgevaardigd. Hiertoe werd aangewezen Mr. J. Meerman, lid van het departementaal bestuur van Holland, „ter assistentie en ter contrôle dat aldaar geen politieke zaken behandeld werden, die de zekerheid van den staat en de rust der gemeenten zouden kunnen verstoren, maar alleen kerkelijke zaken zouden

¹⁾ Zie: Jhr. Mr. D. van Akerlaken: „Mr. Hendrik van Stralen, aantekeningen uit zijne nagelaten geschriften”, 's Gravenhage 1878 bldz. 178—185.

worden besproken". Eveneens werd een dergelijke wensch van den coetus van Zeeland ingewilligd om zulk een synode den 13^{en} Mei 1806 en volgende dagen te Goes te houden, terwijl tevens aan de zeeuwsche kerken werd toegestaan voortaan de vergadering, die tot heden coetus heette, den naam te doen dragen van synode van hervormde kerken in Zeeland, als „zijnde de hooge kerkelijke vergadering der Hervormden in dat Departement en als met betrekking op hetzelfde in gelijke relaties staande als de synoden in de andere Departementen". Ook werd den 26^{en} Augustus 1805 approbatie verleend op het „Reglement op de beroeping van predikanten in Vriesland" ¹⁾. In zijn gunstig advies aan den raadpensionaris had van Stralen er op gewezen dat in de publicatie van het Staatsbewind dato 11 April 1800 aan ieder kerkgenootschap de vrije keuze en beroeping van zijn predikanten en verdere kerkelijke ambtenaren wordt overgelaten en deze bepaling diende te worden uitgevoerd, zoolang geene verandering noodig geacht werd. Bovendien woog bij hem zeer de overweging dat een aanzienlijk aantal hervormde predikanten op de synode te Heerenveen van 18 Juli 1804 dit reglement had goedgekeurd en ook de commissaris-politiek B. D. F. van Sixma daaromtrent zeer gunstig had geadviseerd. Het behoeft dan ook niet te verwonderen dat de raadpensionaris dit advies volgde en het reglement door de regeering werd geaprobeerde.

De wind woei dus voor godsdienst en kerk uit een gunstigen hoek. Schimmelpenninck droeg beide een goed hart toe. Hij beschouwde den godsdienst van het hoogste belang voor de burgerlijke maatschappij en rekende de bevordering daarvan tot de heiligste en aangenaamste verplichtingen van den staatsman. In het bijzonder wenschte hij tot het welzijn van de hervormde kerk mede te werken door de handhaving, vaststelling en verbetering van al hare inrichtingen en het nauwgezet overwegen van alle verzoeken en voorstellen, die daartoe aan hem werden gedaan.

Het kon dan ook niet anders dan tot haar nadeel zijn, dat het bewind van Schimmelpenninck zoo kort duurde. Den post van raadpensionaris, door hem den 29^{en} April 1805 aanvaard, legde hij den 4^{en} Juni 1806 neder. Reeds den dag daarna was beslist, dat Lodewijk Napoleon koning van Holland zou worden. Voor de verhouding van den staat tot de hervormde kerk voorspelde de komst van dien roomschen vorst niet veel goeds.

HOOFDSTUK IV.

De roomsche koning en de hervormde kerk.

Door de brutale overmacht van Napoleon genoodzaakt, had het bataafsche volk de koningskroon aan Prins Louis, Napoleon's broeder, moeten aanbieden. Zelfs had het den keizer nederig moeten

¹⁾ Zie Bijlage I.